

Tonga

**LAO PULE'I MO E NGA AHI TU'UNGA 'O E
LANGA FALE**

VAHE.8.01

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

LAO PULE'I MO E NGAahi TU'UNGA 'O E LANGA FALE

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa Nounou.....	4
2	Ha'i 'e he Lao 'a e Kalauni.....	4
3	'Uhinga'i Lea.....	4
4	Fokotu'u 'o e Ma'u Mafai.....	5
5	Ngaahi Ma'u Mafai.....	5
6	Pule Langa	6
7	Ngaahi fatongia 'o e Pule Langa.....	6
8	Tuku atu 'o e ngaahi fatongia mo e ngaahi mafai.....	6
9	Fakahā 'o e ngaahi kaunga.....	6
10	Tohi Fakangofua ke langa.....	6
11	Faka'atā mei he fiema'u tohi fakangofua ke langa	6
12	Tohi fakahā ke ta'ofi e ngaue.....	7
13	Tohi fakahā ke faipau	7
14	Holoki	7
15	Ngaahi Totongi	8
16	Ngaahi tangi mei ha tu'utu'uni 'a e Pule Langa	8
17	Toe Tangi ki he Minisita.....	8
18	Tautea.....	8
19	Ngaahi Tu'utu'uni.....	9
20	Ngaue 'a e Lao	9

LAO PULE'I MO E NGAAHI TU'UNGA 'O E LANGA FALE

KO E LAO KE PULE'I MO TU'UTU'UNI HA NGAAHI TU'UNGA KI HE LANGA FALE¹

Kamata'anga [4 'o Ma'asi, 2004]

1 Hingoa Nounou

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Pule'i mo e Ngaahi Tū'unga 'o e Langa Fale.

2 Ha'i 'e he Lao 'a e Kalauni

'E ha'i 'e he Lao ni 'a e Kalauni

3 'Uhinga'i Lea

'I he Lao ni, tukukehe ka fiema'u ha toe 'uhinga kehe 'i hono tu'unga —

"Ma'u Mafai" 'oku 'uhinga ki he Ma'u Mafai Pule ki he Langa Fale 'a ia kuo fokotu'u 'i he kupu 4;

"fale" 'oku 'uhinga ki ha fale tu'uma'u pe tu'u fakataimi 'i hono 'uhinga angamaheni mo fakanatula 'o e fo'i lea ko ia pea 'oku kau heni ha me'a kuo fa'u 'oku ne fakahoko a e ngaahi fatongia tatau 'o e fale 'o tatau ai pē pe 'oku tu'uma'u pe 'oku tu'u fakataimi, lava ke hiki holo pe 'ikai lava ke hiki holo pe ha me'a pē kuo fa'u fekau'aki mo ha fale;

"me'a kuo fa'u fekau'aki mo ha fale" 'oku kau heni kae 'ikai ke fakangatangata pē ki he —

- (a) ngaahi holisi puke 'oku ma'olunga ange 'i he mita 'e 1.5;
- (b) ngaahi 'ā mo e ngaahi holisi tu'u taha 'oku ma'olunga ange 'i he mita 'e 2;

- (c) ngaahi fana 'oku ma'olunga ange 'i he mita 'e 6;
- (d) ngaahi tangikē lita 'e 5000 pe lahi ange 'oku tu'u 'i he kelekele mo ha fa'ahinga tangike pe 'oku tu'u 'i 'olunga 'i he kelekele mo honau ngaahi lango;
- (e) ngaahi kulenisiteni;
- (f) ngaahi tangikē sepitiki mo e ngaahi naunau faito'o fakakemikale kehe pehē, mo e
- (g) puke'i kelekele;

“**Tu'utu'uni Langa**” ‘oku ‘uhinga ki he Tu'utu'uni Fakafonua ki he Langa Fale;

“**Va'a**” ‘oku ‘uhinga ki he Va'a Pule ki he Langa Fale 'a e Potungaue Ngaue 'oku ne tokangaekina e ngaahi Ngaue;²

“**fokotu'u 'o ha fale**” ‘oku kau heni 'a e —

- (a) toe fokotu'u 'o ha fale;
- (b) toe-fakalelei'i 'o ha fale;
- (c) ha liliu, monomono pe fakalahi fakafa'unga 'o ha fale ka kuo pau 'e 'ikai ke lau 'a e ngaue tauhi 'oku 'ikai ke fakafa'unga; mo
- (d) 'ave kotoa pe fakakonga 'o ha fale mei ha feitu'u 'e taha ki ha feitu'u kehe;

“**Minisitā**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita 'oku ne tokangaekina e ngaahi Ngaue.³

4 Fokotu'u 'o e Ma'u Mafai

- (1) Kuo pau ke fokotu'u ha Ma'u Mafai Pule ki he Langa Fale pea kuo pau ke ne ma'u 'a e ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia 'oku foaki kiate ia 'e he Lao ni.
- (2) Kuo pau ki he Minisitā, 'i he loto ki ai 'a e Kapineti, ke ne fokotu'u ha ni'ihi 'e 'ikai laka 'i he toko 5, ke nau hoko ko e Ma'u Mafai.

5 Ngaahi Ma'u Mafai

Kuo pau ki he Ma'u Mafai'i ke ne —

- (a) fakamaau'i ha ngaahi tangi mei ha tu'utu'uni 'a e Pule Langa' kuo ne fai 'i he Lao' ni pe 'i ha Ngaahi Tu'utu'uni 'e fa'u 'i ai;
- (b) toutou vakai'i fakavaha'a taimi pau 'a e Tu'utu'uni Langa mo e ngaahi Tu'utu'uni pea ke ne fale'i 'a e Minisitā ki ha fakatonutonu 'a ia te ne pehē 'e lelei mo taau ke fakahoko; mo
- (c) fakakaukau'i ha me'a kehe 'a ia 'e ala tuku atu 'e he Minisitā ki he Ma'u Mafai.

6 Pule Langa

Kuo pau ke 'i ai ha Pule Langa 'a ia kuo pau ko e Talēkita 'a e Potungaue ki he Ngaahi Ngaue.

7 Ngaahi fatongia 'o e Pule Langa

Kuo pau ke tokanga'i 'e he Pule Langa 'a hono —

- (a) foaki 'o e ngaahi ngofua ke fai ha ngaahi langa 'i he Pule'anga ni 'o hangē ko e tu'utu'uni 'i he Ngaahi Tu'utu'uni;
- (b) fale'i 'a e Ma'u Mafai ki he ala malava ke fakahoko mo e ngaahi me'a ke tu'utu'uni ki ai 'i he Ngaahi Tu'utu'uni mo e Tu'utu'uni Langa 'e fa'u 'i he Lao'ni;
- (c) lipooti ki he Ma'u. Mafai 'a e ngāue 'a e Ngaahi Tu'utu'uni mo e Tu'utu'uni Langa; mo
- (d) sivi 'a e ngaahi kole faka'atā mei ha ngaahi tu'utu'uni 'a e Tu'utu'uni Langa 'a ia kuo ma'u 'e he Va'á.

8 Tuku atu 'o e ngaahi fatongia mo e ngaahi mafai

'E ngofua ki he Pule Langa 'i he tohi, ke ne tuku atu ki ha taha 'oku ngāue 'i he Va'a ha mafai kuo foaki kiate ia 'i he Lao ni.

9 Fakahā 'o e ngaahi kaunga

Kuo pau ki he Pule Langa pe ha taha kuo ne tuku ki ai 'a hono ngaahi fatongia pe mafai mo ha memipa pe 'o e Va'a, 'oku 'i ai ha'ane kaunga tonu ki ha mafai ke tu'utu'uni pe tohi kole 'a ia 'oku 'i ai ha'ane kaunga fakafo'ituitui, fakapa'anga pe ha toe fa'ahinga kaunga pe 'i ha kole tohi fakangofua, ke ne fakahā 'a e me'a ni ki he Minisitā pea 'e fakata'e'aonga'i leva ia.

10 Tohi Fakangofua ke langa

- (1) Fakatatau ki he kupu 20 'o e Lao ko 'eni kuo pau ki he taha kotoa 'oku fiema'u ke ne langa ha fale ke ne tomu'a ma'u ha tohi fakangofua ke langa mei he Pule Langa 'o fakatatau ki he tu'utu'uni'a e Ngaahi Tu'utu'uni.
- (2) Kuo pau ki he Pule Langa ke ne tu'utu'uni ke totongi 'a e totongi kuo tu'utu'uni kimu'a pea ne toki foaki ha tohi fakangofua ke langa.

11 Faka'atā mei he fiema'u tohi fakangofua ke langa

Kuo pau 'e 'ikai ke fiema'u ha tohi fakangofua ke langa ki he ngaahi fale ni —

- (a) ha fale fakafonua faka-Tonga, 'a ia 'oku 'ikai ke lahi hake 'i he sikuea mita 'e 25 'a hono 'elia palani, pea 'oku lahi ngaue'aki ki hono langa 'a e founa mo e ngaahi me'a langa fakafonua;
- (b) ha sikāfolo, palepale langa, papa pe ha toe fokotu'u langa fakataimi kehe 'oku fekau'aki mo hono tauhi 'o ha langa;
- (c) ha tēniti pe tēniti maakee 'oku 'ikai laka hake 'a hono 'elia palani 'i he sikuea mita 'e 360;
- (d) ha fanā, pou pe pou letiō pe televisone 'oku 'ikai laka hake 'a hono ma'olunga 'i he mita 'e 6 mei hono fokotu'u'anga pe lango;
- (e) ha kalavani, me'alele pe koloa 'oku ala to'o neongo pe 'oku tu'uma'u pe to'o 'i hono ngaue'aki 'i ha feitu'u 'o laka hake 'i he 'aho 'e 30 'i he mahina 'e 6; mo
- (f) ha monomono iiki neongo pe 'oku fakafa'unga pe kehe mei ai.

12 Tohi fakahā ke ta'ofi e ngaue

Kuo pau ki he Pule Langa 'i ha'ane fiemalie, kuo 'i ai ha taha 'oku ne fokotu'u pe kuo ne fokotu'u ha fale, me'a kuo fa'u pe ko hano kongā 'i he 'osi kamata 'a e Lao ni kae 'ikai ke ne ma'u 'a e tohi fakangofua ki he langa kuo tu'utu'uni pe 'i hano maumau 'i 'o e Tu'utu'uni Langa pe ha tohi fakangofua ki he langa, ke ne 'oatu ha tohi fakahā ke ta'ofi e ngāue 'i he founa kuo tu'utu'uni.

13 Tohi fakahā ke faipau

- (1) Kapau 'e 'i ai ha taha kuo —
 - (a) ne fokotu'u, fakapipiki pe 'oatu ha fale pe ko ha kongā 'o ha fa'ahinga fale pe ngāue pe naunau pē, 'o fepaki mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni; pe
 - (b) 'ikai ke ne fokotu'u, fakapipiki pe 'oatu ha fa'ahinga ngāue, me'angaue pe naunau pehē 'o fakatatau ki he Lao ni,

'e ngofua ki he Pule Langa ke ne 'oatu ki ai ha tohi fakahā ke faipau ki he Lao' ni.
- (2) Kuo pau ko e tohi fakahā ke faipau kotoa pe 'e 'i he founa kuo tu'utu'uni.

14 Holoki

- (1) Kuo pau ki he Pule Langa ke ne 'oatu ha tohi fakahā ke holoki ha fale pe me'a kuo fa'u pe ko hano kongā 'a ia kuo fokotu'u 'i he 'osi kamata ngaue'aki 'a e Lao ni ka 'oku 'ikai ke ma'u 'a e tohi fakangofua ke langa kuo tu'utu'uni.

Ka kuo pau 'i he hoko ha fa'ahinga me'a pehē ke 'uluaki 'oatu ha tohi fakahā ki he taha 'oku 'i ai 'a e fale, me'a kuo fa'u pe ko hano kongā ko ia.

- (2) Kuo pau ki ha taha kuo ne ma'u ha tohi fakahā fakatatau ki he kupusi'i (1) ke ne holoki 'a e fale pe me'a kuo fa'u pe ko hano kongā ko ia, 'i loto 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he tohi fakahā.
- (3) 'E ngofua ki he Pule Langa ke ne tu'utu'uni ke holoki ha fale neongo pe na'e fokotu'u kimu'a pe kimui 'i he kamata ngāue 'a e Lao' ni 'o kapau 'oku ne tui ko ha fakatu'utāmaki ki he kakai.
- (4) 'E ngofua ki he Pule Langa ke ne holoki 'a e fale pe me'a kuo fa'u pe ko hano kongā 'o kapau ko e taha 'oku ne ma'u ha tohi fakahā fakatatau ki he kupusi'i (1), 'oku 'ikai ke ne holoki 'a e fale pe me'a kuo fa'u pe ko hano kongā 'i loto 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni 'i he tohi fakahā ko ia.
- (5) Kuo pau ko ha fakamole ki ha holoki kuo fakahoko 'e he Pule Langa 'i he kupusi'i (4) mo ha toe fakamole fekau'aki mo ia, 'e totongi ia ki he Va'a 'e he taha kuo 'oatu ki ai 'a e tohi fakahā.

15 Ngaahi Totongi

Kuo pau ko e ngaahi totongi kotoa pe mo ha toe pa'anga kehe 'e totongi 'i he Lao ni, 'e totongi ia ki he Fale Pa'anga.

16 Ngaahi tangi mei ha tu'utu'uni 'a e Pule Langa

- (1) 'E ngofua ki ha taha 'oku 'ikai ke fiemalie ki ha tu'utu'uni pe tohi fakahā 'a e Pule Langa ke tangi ki he Ma'u Mafai 'i loto 'i he 'aho 'e 28 mei he'ene ma'u 'a e tu'utu'uni pe tohi fakahā.
- (2) Kuo pau 'e ala ui 'e he Ma'u Mafai ha fakamatāla fakamo'oni 'i ha tangi 'i he kupusi'i (1).

17 Toe Tangi ki he Minisita

- (1) Kuo pau 'e 'i ai 'a e toe totonu ke tangi ki he Minisita 'i loto 'i he 'aho 'e 28 mei hono ma'u 'a e tu'utu'uni 'a e Ma'u Mafai.
- (2) Kuo pau 'e aofangātuku 'a e tu'utu'uni 'a e Minisita.

18 Tautea

- (1) Kuo pau ko ha taha pe 'oku ne maumau'i pe 'oku 'ikai ke ne faipau ki ha tu'utu'uni 'a e Lao ni pe ko e Ngaahi Tu'utu'uni, pe ha tu'utu'uni, tohi fakahā pe fiema'u kuo fakahoko pe hilifaki 'i ai ke ne ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai laka hake 'i he \$2000 pe ki he ngaue popula 'oku 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe fakatou'osi.

- (2) Kuo pau ko e taha kotoa 'e halaia 'i he kupusi'i (1) 'e ala mo'ua ki ha toe tautea pa'anga kehe ko e \$50 ki he 'aho kotoa pe 'oku hoko atu ai 'a hono fakahoko 'a e maumau ko ia mei he 'aho ne mo'ua ai.

19 Ngaahi Tu'utu'uni

'E ngofua ki he Minisitā, 'i he loto ki ai 'a e Kapineta, ke ne fa'u ha Ngaahi Tu'utu'uni —

- (a) ke tu'utu'uni ki hono fokotu'u 'a e Tu'utu'uni Fakafonua ki he Langa Fale;
- (b) ke tu'utu'uni ki he ngaahi foomu mo e ngaahi totongi 'oku feima'u 'i he Lao ni; pea
- (c) ki hono fakahoko lelei 'o e Lao' ni.

20 Ngaue 'a e Lao

'E malava 'e he Minisitā 'i ha'ane fakatokanga'i 'i he Kasete 'o vahe'i ha ngaahi feitu'u kuo 'osi faka'ilonga'i 'i he fonua pe ha ngaahi tefito'i fa'ahinga 'o ha ngaahi fale 'a ia kuo fakamatala'i 'i he Tu'utu'uni Langa, 'a ia 'oku 'uhinga ki ai 'a e Lao ko eni.

FAKAMATALA FAKALAHİ

¹ Lao Fika 39 'o e 2002, kamata'anga 'aho 4 'o Ma'asi 2004;
Ngaahi Lao Fakatonutonu

Ngaahi Lao Fakatonutonu	Kamata'anga
Lao 5 'o e 2012	30 'o Siulai 2012

² Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

³ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012